

A KÜLÖNLEGES KÉPESSÉGEKKEL RENDELKEZŐ SZEMÉLYEK TOPOLYÁN A XIX. SZÁZAD VÉGÉN ÉS A XX. SZÁZAD ELSŐ ÉVTIZEDEIBEN, S A VELÜK KAPCSOLATOS HIEDELMEK

A XXI. század első éveit morzsolgatjuk, a tudomány és a technika félelmetes eredményeiről értesülünk nap mint nap, s mégis ma egy olyan világ hagyományairól kívánunk szólni, melyet régen magunk mögött hagytunk, de ami még 60-70 évvel ezelőtt valóság volt. A 70, 80, 90 évesek még emlékeznek rá. Az emlékezet valamikor az 1950-es, 1960-as években, a XIX. század utolsó néhány évtizedéig, de főleg a századfordulóig volt képes felidézni a hagyományokat.

Szegényebb, szerényebb és visszafogottabb világ a beszédünk tárgya. Mindazt, amit ma megold az orvostudomány vagy az állatorvosi szolgálat, száz évvel ezelőtt homály és titokzatosság vett körül. Sokat síró beteg csecsemő vagy pl. beteg tehén esetében szemverésről, rontásról, bűbájosságról, bizonyos személyek rendkívüli képességének rosszindulatú beavatkozásáról beszéltek. Kisebb falvakban ma is emlékeznek ezekre a történetekre, ha már nem is hisznek bennük. Minden község, település őrzi az ún. kuruzslók, bűbájosok emlékét. Ezek valószínűleg olyan nők, de néha férfiak voltak, akik ismerhették a gyógynövények hatását, esetleg különleges képességekkel, ügyességgel, tapasztalattal rendelkeztek, s ezt életük folyamán fel is használták bizonyos anyagi juttatások ellenében. Topolyának is voltak ilyen titokzatos egyéniségei. Az adatokat, melyeket itt majd felsorolok, még az 1960-as, 1970-es években gyűjtöttem. Az emlékezet leginkább egy öreg Zsuzsó névvel illetett személyt emleget. Azt mondták róla, hogy akit a híres dr. Hadzsi János nem tudott meggyógyítani, azt elküldte hozzá. Az 1920-as évekig élt. Édesanyámnak a kifecamított karját tette helyre. Tehát törött kézzel, lábbal, ficamokkal hozzá fordultak. Tudta gyógyítani a veszettséget és a maláriát, amely a XIX. század leggyakoribb betegsége volt a mocsarakkal körülvett Topolyán. Gyógyította még a nemibajokat, sárgaságot, az „ijedtség”-et. Idős emberek csodálattal beszéltek róla. A gyógynövényeket nagyon jól ismerhette, a tüdőbajt pl. mely szintén népbetegség volt, tarackfürdővel és tarackteával gyógyította. Kora tavasztól késő ősziig járta a határt, növényeket gyűjtött és szárított. Teának való növényt, kenőcsöt adott a hozzá fordulóknak. A sorsa tragikusan ért véget. Rablók támadtak rá éjjel és agyonverték. Nem volt hajlandó előadni az aranyait, mert valószínűleg nem is volt neki. Így a tudományát is magával vitte a sírba, pedig a keresztfiának kívánta átadni.

A női kuruzslók, bűbajosok csoportja sokkal népesebb. 1975-ben az akkor 86 éves Mák Péter bácsi Matild néniről mesélt. Szent György napján fehér lepedőt terített magára, és harmatot szedett. Üvegbe gyűjtötte, s ha ebből a folyadékból egy tehenet megitatott, az több tejet adott, vaja, túrója kiadósabb volt. Matild néni éjjel megszopta a szomszéd tehenét, és másnap, amikor rétest nyújtott, túrókat okádott a rétesbe. Értett a patkányirtáshoz is. Volt neki egy kis ostora. Ha ezzel pattogatott, mind előjöttek a patkányok, még a kicsiket is hozták. Matild néni oda hajtotta őket, ahová ő akarta, de ezt csak jó pénzért csinálta.

Férfit tehát keveset, de kuruzsló, bűbajos asszonyt számtalant emlegettek. Így Zsuzsa, Panna, Julis, Borcsa s a linderfalvi Silbák Rozka néniről beszélnek. 1907–1908-ban egy Kiss Panna nevű asszonyt tartottak szülővárosomban a leghíresebb gonosz léleknek. Sűrű, vastag szemöldöke volt, mély hangja, mint egy férfinak, de 16 éves lány hangján is meg tudott szólalni. Akin alaposan rajta felejtette a szemét, az éjjel úgy érezte, hogy nyomja valami a mellét. Több élelmiszere volt, mint egy jómódú gazdának. Mindent rontással harácsolts össze. Gyógyítani is tudott, de csak abban az esetben, ha a rontást más végezte el. A néphit szerint ez volt a törvény. Panna néniről még azt is mesélték, hogy minden éjjel süprűn lovagolt ki a kéményen, s elrepült a Szent Gellért-hegyre. Éjjel 11-től 1-ig tartott a bűbajosok hatalma. Az éjféli felé hazafelé ballagó legények a kapuoszlopokon nyávogó macskákban Panna néni sejtették. Becskei János bácsi mesélte, hogy 1896-ban, akkor 24 éves volt, a hazafelé tartó legények elé egyszer egy hatalmas lakodalmas fazék gurult ki, máskor egy óriási rosta, de találkoztak az anyadisznóval és a kilenc malacával is, s a régi temető helyén éjjel fejetlen huszárok gyakorlatoztak, fejetlen lovakon. Hogy ezek a hiedelmek az 1950-es években még mennyire éltek, azt egy saját élménnyel támasztom alá. 1952-től 1954-ig Padén tanítottam mint diplomás magyartanár. Már az első hetekben (ősszel) észre kellettennem, hogy a gyerekek mennyire babonásak. Az első rám kiosztott, ún. népegyetemi előadáson a babonáról, a boszorkányokról, s arról beszéltem, hogy ez mind csak hiedelem. Huszonkét éves voltam, egy kisváros centrumában nőttem fel, s fogalmam sem volt arról, hogy ebben a faluban legalább 6-8 idős asszony kuruzslásból él. Elsősorban lányok és legények összebitoronálása volt a tét, s az állítólagos rontások elhárítása. Egy szó mint száz, előadásommal rontottam az üzletet. A faluban még nem volt mindenütt villany, abban a házban sem, ahol laktam. November 29-ére előadást készítettünk, a *Légy jó mindhaláligot*, s este 11-kor mentem haza. Mikor elkanyarodtam a szobám felé, kilépett elém 2 tuja közül a kísértet gólyalábon, lepedőben, s a feje felett tartotta a tököket a gyertyával. (A ház régen postaépület volt, a sarkon volt a gazda háza, a nagykapu, majd a régi postaépület, melyet a tulajdonos dohányszárítónak használt, a végében egy kis szoba, ott laktam.) Nagyon megijedtem. Éreztem, meg akarnak verni. Elsikoltottam magam, s a gazda farkaskutyája megmentett. A kísértet csak a lepedőt vitte el. Két évet dolgoztam a faluban, sokat tanultam tőlük. Számtalanszor elmesélték a könyvtárban a könyvet kölcsönző lányok és legények, hogy gyorsan adjam oda a kért könyvet, mert a sötétben a téli utcán megy utánuk az öreg disznó a kilenc malacával. Később befogadott a falu, de végig küszködtem a babonás hiedelmek ellen. A második év vége felé egy hatodik osztályban felállt egy fiú, s azt mondta: „Tanárnő, a Gyuri nagymamája bo-

szorkány.” Tiltakoztam, s megbeszéltem velük, hogy tanítás után elmegyünk a nénihez, és őt fogjuk megkérdezni. Így is történt. Tizennyolc gyerek volt az osztályban, mind felkerekedtünk. Falu végi kis házacskó, egyablakos, a kiskapu kilincse madzag. A néni az udvaron állt, egy rozoga üstházban valami fekete lét kavargatott. Bemutatkoztam, és kérve fordultam hozzá: „Kedves néni! Mondja meg ezeknek a gyerekeknek, hogy maga nem boszorkány.” Csak félig fordult felém, s ezt mondta: „Honnajt tudod te azt, édes fiam!” S ránk se hederített többet. Kikullogtunk az udvarból. A gyerekek diadalmasan néztek rám. Ők megmondták előre. Hát ennyit a személyes tapasztalatokról.

A csecsemőket igen sok óvintézkedés védte a szemveréstől, rontástól. Szemverésről pici baba esetében akkor beszéltek, ha sokat sírt, nem aludt. A tanácsok nagy választéka állt rendelkezésre. Sorolom őket:

1. Ha a csecsemő nem alszik, valaki bújjon be az ágy alá, más pedig kérdezze: Mit keresel az ágy alatt? A gyermek nyugalmát. Gyere, vegyél a szádba vizet, azzal mosdasd meg a kicsit, töröld meg az inged ujjával.
2. Ha újszülött van a háznál, gatyamadzaggal kell bekötni a kilincset, fokhagymával bekenni az ablakot.
3. Az anya és az újszülött közé vörös lepedőt kell felakasztani, hogy a boszorkány meg ne találja a picit.
4. Ha a csecsemőt megverték szemmel, az anyja nyalja ki a szemét, mosdassa meg szenteltvízzel, s a pöndöl visszájával vagy korcával törölje meg.
5. Hasítsák szét az inget a gyermek mellén, dobják át a háztetőn vagy ássák el.
6. A nem alvó csecsemő bölcsőjébe az alvó disznó alól lopott szalmát kell dugni.
7. Beteg gyereket fáradt ingbe csavarni és kilencszer megmosdatni.
8. Beteg kisgyerek szájába cukros rongyot tenni, majd azt éjszakára kitenni az ablakon, ott a boszorkányok kiszívják belőle a betegséget.
9. Szemmel megvert gyereket kalappal kell letakarni.
10. Ha nagyon beteg a csecsemő: faágakat keresztbe tenni az asztalra, 3x3 kanál vizet meríteni egy edénybe, az ajtó négy sarkából pókhálót venni, négy csutkából paraszt csinálni, erre rászórni négy, majd kilenc szem búzát. A füst érintse a gyereket. Nagyon sok ilyen recept van, döntő a víz mérése és visszamérése. Ha ugyanannyi a víz, biztos a rontás. Kedvelt a 3-as és a 9-es szám. Közben imádkoztak is. Híttek benne, hogy ha tiszta lélekkel imádkoznak, a megrontó valamilyen kényszer hatása alatt megjelenik a háznál.
11. Igen népszerű volt az ólomöntés. Ezt nagyobb gyereknel is alkalmazták, ha pl. megijedt valamitől. Rajtam is öntöttek ólmot, amikor megharapott egy kutya. Az ólomöntés a következőképpen történt: a beteg gyereket lefektették, letakarták lepedővel. Ha volt, pirossal. A mellére kereszt alakban két gallyat tettek. Egy tányért tartottak felette, lehetőleg rózsásat. A vízbe öntötték a forró ólmot, s a kihűlt ólom alakjából a rontásra következtettek. A kihűlt ólomfigurát a beteg gyermek madzagon a nyakában vagy a csuklóján hordta kilenc napig.

Ha ez sem segített, elvitték a beteg gyermeket a javasasszonyhoz vagy bűbájos asszonyhoz, aki ráimádkozott, s még valami szöveget is mondott felette. Például:

*Báj, báj, kecskebáj,
Kecske luka, nyúl valaga,
Szarkák vitorlája,
Ha fizet, használjon,
Ha nem fizet, hagy fájjon,
Babona, babona, fokhagyma,
Kúdísszar a fogadra.*

Ha a javasasszonyhoz forduló egy szakajtó tojást visz magával, a szöveg így hangzik:

*Mári néni ajálja,
Péter bácsi sajnálja,
De azért csak múltjon el,
A fájása bújjon bele e rakás tojásba.*

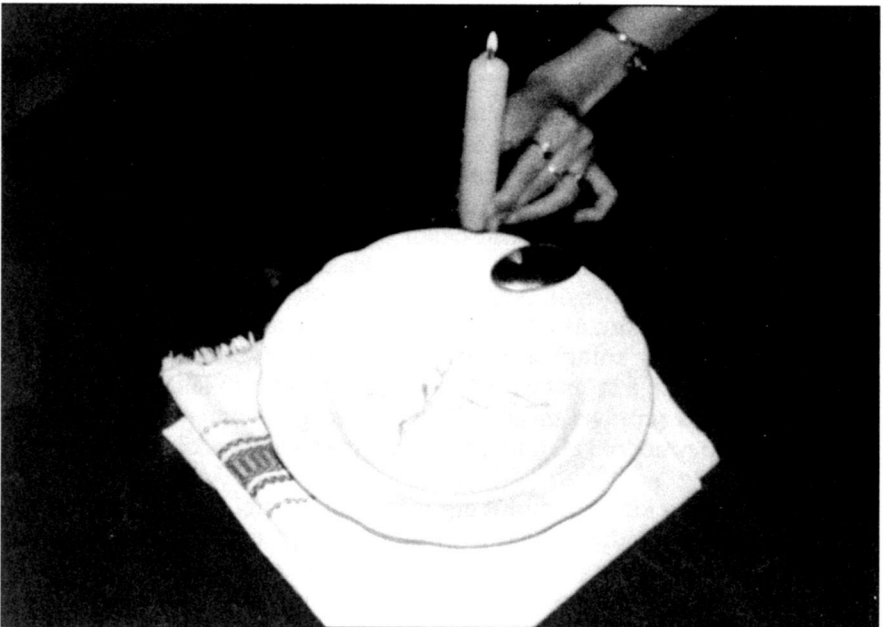
A legények megrontása a házassal függött össze. Általában akkor történt, ha egy lány nagyon odavolt egy legényért, s az nem viszonzta az érzelmeit. A megetetés különböző változatai ismertek. Ezekben az eljárásokban kapnak feladatot a kuruzslók. Az ajánlott varázslatok:

1. Ha egy lány el akarja nyerni egy legény szerelmét, szerezzen a hajából, s varrja bele az ingébe. Akkor magához varrta.
2. Ha a lány „ünnepel”, tegyen a véréből 1-2 cseppet tésztába, ebből süsön pogácsát, s etesse meg vele a legényt, akit magába akar bolondítani.
3. Ha egy lány találkozni akart egy legénnyel, kilenc este megszámlált kilenc csillagot, s a tizedik napon találkoztak.
4. Egy legény szerelmének a megnyeréséhez tehát segítségül hívták a javasasszonyt is. A bűbájban gyakorlott személy valami port kevert a pálinkába. (A beavatottak szerint Szent György napján szedett kőrisbogár pora volt a leghatásosabb.) Ha ezzel sikerült megitatni a legényt, az felgerjesztette a vérét, többet nem tudott a lánytól megszabadulni. Még a falat is kiásta érte.
5. Ha a legény anyja meg akarta tudni, hogy ki etette meg a fiát, egy pohár vízbe két csutkaparazsat tett, s mindegyik paráznál gondolt valakire. Amelyik parázs feljött a víz felszínére, az a személy volt a megrontó.
6. Ha a lány a kéményseprő seprűjéből belerak egy darabot a bugyijába, akkor elnyerheti azt a legényt, akire gondol.
7. Szerelemre lehet gerjeszteni egy legényt akkor is, ha a gerlice megszártított és összetört szívét keverik be pálinkába, s azzal itatják meg.
8. Ha egy legény ravasz, s valami kifogással nem eszi meg, hanem elviszi a pogácsát, a pálinkát pedig a szájában tartja, kimegy vizelni s kiköpi, aztán a pogácsát a kutyájának adja, az ilyen kutya két hétig a lány ablaka alatt üvölt. Tehát a megetetés létezett, de nem mindig sikerült.

A szemverések harmadik csoportjába az állatok megrontása tartozik. Tényleg volt minden háznál, hiszen a tej volt a kisebb gyermekek fő tápláléka. A

Fiatalkok sajátítják el az ólomöntés praktikáját Faragó Évától

Az ólomöntés eszköztára (Kormos Zsana felvételei)

rontás különböző formában jelentkezett. Létezett rosszindulatú is. Íme egy tanács:

Ha azt akarod, hogy a szomszédasszony tehenének ne legyen teje, végy tőle egy liter tejet, itasd meg a te teheneddal, s az ő tehené elapaszt. Mindenki sajtóságon védte a maga tehenét, pl. a szomszéd nem vihette be az üres kannát a szomszéd házába, mert a tehen elapaszt. Késsel sohasem keverték a tehen tejét, mert akkor véres tejet ad. A tehenről akkor tartották, hogy rontástól szenved, ha véres tejet adott, megdagadt a tőgye, elapasztott. Ha a gazda úgy gondolta, hogy a tehenét megrontották, éjjel vagy az istállóban aludt, vagy a közelben tartózkodott. Az ablakot vagy a szellőztetőt alaposan betömtek, az ajtót fokhagymával bekenték, ha volt zár, azon gatyamadzagot húztak keresztül. Ha a gazda éjjel arra figyelt fel, hogy a tehen bőg, tudta, hogy valami zaklatja, az istállóba sietett, esetleg több férfi is ment vele. Ha találtak bent egy macskát, azt igyekeztek megfogni, elvitték a kovácshoz, pici patkót verettek az első lábára, és elengedték. Másnap nagyon beteg volt a faluban egy öregasszony, a kezén meglátszottak a patkó nyomai. Ekkor már tudták, hogy ki a megrontó. Nagyon ritkán, de az is előfordult, hogy a megrontó fiatal csikó képében jelent meg. A rontást, a hiedelem szerint, csak egy másik javasasszony oldhatta fel imával. A bűbájost boszorkánynak tartották, s az volt a vélemény, hogy addig nem tud meghalni, míg a tudományát át nem adja valakinek. Van még egy mód, amivel a megrontott tehen tulajdonosa megbüntethette a megrontót. Az állítólag „megrontott” tehenből kifejt tejet vályúba vagy árokba öntöttek, s kegyetlenül verték baltával vagy pálccával két óra hosszáig. A hiedelem szerint a megrontó előbb-utóbb megjelent a háznál, mert nem bírta tovább az ütéseket, hisz mind meglátszottak a testén. Így mindent megtudtak. A megrontott tehenet a háziak is gyógyították a maguk módján. A karácsony esti vacsorából eltett falatokat megtörték és megetették a tehenel, vagy meggyújtották és füstöltek vele, de ez azzal a veszéllyel járt, hogy meggyullad az istálló. Ráterítették a beteg jószág hátára a karácsonyi abroszt. Szent Györgynapi harmattal megittatták, vagy azzal átnedvesítettek egy lepedőt, s azt ráterítették a beteg tehenre. A megrontott tehennek akkor adtak abrakot, amikor ment le a nap, s a hiedelem szerint ekkor egy bizonyos kényszer hatása alatt odajön a megrontó. A felfújódott tehen hasára dohánylevelet kötöttek, mert ez állítólag kiszívta a levegőt. Naplemente után csak úgy adnak tejet, ha egy pici sót és egy pici morzsát dobnak bele. Ez védekezés a rontás ellen. Ha a disznó beteg, faggyút kötnek a hasára, vagy rákötik éjjelre a macskát. Ha a disznónak a lába fáj, a szobában bekötik a szék megfelelő lábát. A beteg kismalacokat húgyos seprűvel megcsapkodták. S még lehetne sorolni a hiedelmeket, pl. a gyógymódokkal, a tilalmakkal, a jeles napok szokásaival kapcsolatban stb.

Szeretném ezt a kis beszámolót egy vidám történettel lezárni. Tanítványaim és ismerőseim mindig tudták, hogy érdekelnek a néprajzi szokások. Egy volt tanítványom, kereskedő, eljött hozzám a gimnazista lányával, s megkért, hogy Andrić *Kosa* című elbeszélését magyarázzam el a lányának. Ott ült, amíg a fordítás és a magyarázat tartott. Aztán elmondta azt, ami vele történt néhány hónappal előbb. A város szélén dolgozik egy kis üzletben. Már délután volt, s félórával a zárás előtt, mikor a kasszát készíti elő, betipegett egy nagyon idős tanyai néni, és cirokseprűt akart venni. Ő aznap kapott áruként egy köteget,

hús darab volt benne. A néni mindegyiket kézbe vette, s alaposan megvizsgálta egyenként: a nyelet, a fejet, a kötést. Úgy vizsgálgatott minden darabot, mintha életre-halálra szóló lenne ez a vásárlás. A kereskedő mérges volt, már régen bezárhatott volna, mikor végre a néni döntött: elővette a zsebkendőből a pénzt, hogy fizessen. A kereskedő megkérdezte tőle: „Becsomagoljam, vagy mindjárt ráül?”

Íme, élnek még az emlékek.